

jućim kaznama te odredbe o kaznenom sudskom postupku. Posljednja knjiga broji 22 glave, a sadrži odredbe o prisegama kneza i općinskih službenika (sudaca Velike kurije, odvjetnika, blagajnika, vijećnika, notara, egzaminatora, glasnika i drugih). Zanimljivo je istaknuti da za razliku od statuta drugih dalmatinskih komuna, u Rapskom statutu jedino nalazimo prisegu notara i egzaminatora. Na kraju knjige nalaze se rječnik važnijih pravno-povijesnih termina Rapskog statuta, zatim popis vrela, korištene literature i kratica. Slijede sažetci na hrvatskom, talijanskom, njemačkom i engleskom jeziku. Knjiga završava kazalima autora, imena, vrela i pojmova.

Možemo zaključiti da je ta knjiga važan doprinos hrvatskoj historiografiji, pogotovo za proučavanje i upoznavanje pravnog života i srednjovjekovne gradske civilizacije te svakidašnjega života. Ona, kao i ostali statuti dalmatinskih komuna, obiluje pojedinostima u kojima se zrcali svagdašnji život i na taj je način važan izvor u kojemu hrvatski povjesničari i pravници, ali i znanstvenici drugih struka mogu pronaći raznolike podatke o srednjovjekovnoj komuni. Također je omogućena i usporedba statutarnog prava rapske komune s ostalim istočnojadranskim komunama.

Branka Grbavac

Franjo Šanjek, *Latinska paleografija i diplomatika*, Biblioteka Povijest, Hrvatski studiji, Zagreb, 2005., 294 str.

U izdanju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, u ediciji *Biblioteka Povijest*, objelodanjena je knjiga *Latinska paleografija i diplomatika* Franje Šanjeka, našega poznatog stručnjaka na području latinske paleografije i srednjovjekovne crkvene povijesti u Hrvatskoj. Urednik knjige je Aleksander Buczynski, a recenzenti su Lujo Margetić, Petar Strčić, Mirjana Matijević-Sokol i Damir Karbić. Predgovor knjizi napisao je sam autor. Knjiga ima 294 stranice, od čega 110 čine slikovni prilozi minijatura, ilustracija i kopija tekstova iz raznih povijesnih razdoblja na latinskom jeziku s prijevodom na hrvatski. Na kraju knjige nalaze se *Rječnik tehničkih izraza svojstvenih pomoćnim povijesnim znanostima* (291.-294.) te *Sadržaj*. Knjiga je podijeljena na četiri velika poglavlja od kojih prva tri – *Latinska paleografija* (5.-145.), *Opća i papinska diplomatika* (145.-209.) i *Osnove srednjovjekovne kronologije* (209.-275.) – sadrže posebna potpoglavlja, posljednje pak poglavlje, naslovljeno *Sfragistika/Pečatoslovlje* (277.-291.), rad je autora Ante Gulina.

U uvodnom poglavlju (11.-19.), autor nas uvodi u problematiku latinske paleografije, prikazuje izvore iz kojih se mogu uočiti razni utjecaji na pismo te ističe vrijednost prijepisa kao sredstva za očuvanje neepigrafskih izvora.

U drugom potpoglavlju nazvanom *Pismo skriptorija srednjovjekovnih opatija* (19.-29.), autor označuje rani srednji vijek kao razdoblje prenamjene kodeksa iz komercijalne svrhe (razdoblje Rimskog Carstva), u svakidašnju upotrebu u sredini kojoj je namijenjen. Ističući neprocjenjiv doprinos benediktinskih opatija u izradi i prijepisu srednjovjekovnih kodeksa, autor nabraja najistaknutije benediktinske opatije i njihov doprinos kulturi općenito, a posebice u razvitku skriptorija, na području Hrvatskog Kraljevstva.

U potpoglavlju *Beneventanska minuskula* (29.-47.), autor upozorava na važnost razdoblja 7. i 8. stoljeća zbog bogate skriptorske djelatnosti na području južne Italije. Franjo Šanjek

donosi povijesne i kulturološke okolnosti nastanka novog tipa kodeksa, kao i prikaz jačine utjecaja tog tipa beneventanske minuskule na područje juga Italije i Dalmaciju. Upućujući na problematiku vezanu za nastanak i utjecaje na beneventansko pismo, autor usko povezuje razvoj tog pisma s djelovanjem benediktinske opatije Monte Cassino, a povijesni razvoj dijeli na četiri razdoblja. U kraćem osvrtu na svaku od razvojnih etapa, daje njihove najvažnije karakteristike. U istom su poglavlju i opće značajke beneventanske minuskule, kao i detaljan prikaz karakterističnih beneventanskih slova. Autor se tu bavi i tehnikama datacije beneventanskih rukopisa, dok se na kraju poglavlja osvrće i na tehnike iluminacije tekstova.

U sljedećem potpoglavlju pod nazivom *Karolinška minuskula* (47.-83.), prikaz je povijesnih okolnosti nastanka karolinške minuskule, čijim nastankom dolazi do novog stila u ukrašavanju i iluminiranju tekstova. Navodeći opće značajke tog pisma, autor ističe kako je riječ o pismu koje ima obilježja univerzalnog europskog pisma jer se rabilo na gotovo cijelom europskom prostoru izuzev britanskih otoka, Irske, Pirenejskog poluotoka i juga Italije. Ističući taj podatak, autor nabraja mnoge važne skriptorije u kojima se u razdoblju 8.-12. stoljeća rabila karolinška minuskula. Slijedi prikaz karakterističnih slova, kao i kriteriji za dataciju, i naglašava se važnost poznavanja četiri razvojna stupnja karolinške minuskule. Kraći dio poglavlja posvećen je brojevima, odnosno zamjeni uporabe rimskih brojeva arapskima, u razdoblju karolinške renesanse. Na kraju poglavlja autor se posvetio tehnici iluminiranja karolinških kodeksa, navodeći osnovne karakteristike izrade, kao i razlike u ukrašavanju rukopisa između brojnih iluminatorskih škola, uključujući i hrvatsku.

U potpoglavlju nazvanom *Gotička minuskula* (83.-113.), povezuje se nastanak gotičke minuskule s pojavom sveučilišta i knjižnica, odnosno većom potražnjom za knjigama koja je uslijedila kao posljedica tih događaja, kao i činjenicom da, kako navodi autor, knjiga postaje trgovački predmet. Zbog tih se pak razloga pokazuje potreba za pismom koje će umjesto spontanosti i jednostavnosti ustupiti mjesto izvještačenosti. S tim u svezi autor navodi činjenicu kako je gotička minuskula postala univerzalno europsko pismo s nacionalnim obilježjima. Navodeći opće značajke gotičke minuskule, bavi se pojmom gotičke majuskule, kao novosti u tehnici izrade naslova. Nadalje, bavi se karakteristikama nekih tipova gotičke minuskule kao što su gotička knjiška minuskula i kurzivna gotička minuskula. Franjo Šanjek je u tom poglavlju znatan prostor posvetio gotičkom sitnoslikarstvu. Ističući veliku važnost sitnoslikarstva u dataciji kodeksa, naglašava i njegovu umjetničku vrijednost. Znatno je prostor posvećen talijanskoj minijaturi, pri čemu su navedene i važnije škole koje su utjecale na njen razvoj. Autor je također usmjerio pozornost i na neke bitne značajke francuske i engleske minijature.

U potpoglavlju nazvanom *Humanistika. Pismo u vrijeme pojave tiska* (15. st.) (113.-123.), autor navodi uzore prema kojima se humanisti orijentiraju pri izradi kodeksa, prije svega karolinšku minuskulu koja se odlikuje jednostavnošću. Također navodi podjelu na knjišku i kurzivnu minuskulu, a značenje humanistike potvrđuje činjenicom kako je riječ o prvom pismu koje je preuzeo tisak.

U idućem potpoglavlju nazvanom *Razvoj latinskog pisma* (6. st. pr. Kr.-15. st. posl. Kr.) (123.-126.), autor je prikazao sve tipove pisma korištene u Europi u spomenutom razdoblju.

U potpoglavlju *Sustav kratica i abrevijativni znakovi* (127.-144.), detaljan je pregled kratica i abrevijativnih znakova, kao i kratak osvrt na izdavanje rukopisne građe, točnije na neke tehničke postupke prilikom njezina izdavanja.

Potom slijedi drugo poglavlje, *Opća i papinska diplomatika*, koje započinje *Strukturalnom analizom javne i privatne isprave*. Riječ je o shematskom prikazu dvije spomenute vrste isprave istaknutim svim sastavnim dijelovima koje moraju sadržavati.

U prvom potpoglavlju nove cjeline nazvanom *Opća diplomatika* (149.-165.), autor nas upoznaje s pojmom diplomatike kao znanosti o ispravama, i oblicima isprava kao predmetom proučavanja te znanosti, kao i opsegom djelatnosti kojima se ona bavi. Nadalje se osvrće i na pojam krivotvorine u diplomatiki, analizirajući razne tipove krivotvorina, a precizno upoznaje čitatelja i s pojmom diplomatske kritike.

U potpoglavlju pod nazivom *Kancelarija* (165.-209.), daje se objašnjenje općeg pojma kancelarije, nakon čega autor posebno analizira bitne značajke *Carske kancelarije*, *Papinske (apostolske) kancelarije*, *Registre pontificie*, kao i *Kancelarije hrvatskih vladara*, donoseći više kopija isprava načinjenih u tim kancelarijama. U tom je potpoglavlju i rad Ante Gulina *Loca credibilia/kaptoli i njihove isprave*, u kojemu pojašnjava ulogu i djelatnost hrvatskih *loca credibilia* kao ustanova javne vjere. Također se osvrnuo i na proces širenja tih ustanova te je kronološki prikazao njihov razvoj na hrvatskom prostoru, a određen je prostor posvećen i primjerima raznih oblika isprava.

U trećem poglavlju knjige pod nazivom *Osnove srednjovjekovne kronologije* (211.-267.), nalazi se najprije istoimeno potpoglavlje (211.-227.), u kojemu se upoznajemo s etimološkim značenjima naziva kalendar i era, te različitim stilovima određivanja početka godine. Nadalje, Franjo Šanjek pojašnjava razliku između julijanskog i gregorijanskoga kalendara te pojmove kao što su indikcije, epakte i konkurenti. Od 219. do 227. stranice autor donosi nekoliko tablica s primjerima kao što su: Rimski kalendar, Nedjeljno slovo, Dani u tjednu, Indikcija i Zlatni broj.

U spomenutom trećem poglavlju knjige, od 211. do 267. stranice, nalaze se mnoge korisne tablice, kao što su: *Kronološki slijed rimskih biskupa/papa*, *Bizantski carevi*, *Carevi zapada i Svetog rimskog carstva*, *Hrvatski vladari i državnici (knezovi, kraljevi, predsjednici)*, *Kronološka tablica te Kršćanska liturgijska slavja*.

U posljednjem poglavlju knjige pod nazivom *Sfragistika/pečatoslovlje*, autora Ante Gulina (277.-290.), vrlo se pregledno i precizno definira pojam sfragistike kao jedne od novijih znanosti koja pripada pomoćnim povijesnim znanostima. Autor se osvrnuo na sam izgled pečata, njihove vrste i tipove, a dosta je pozornosti usmjereno i razlici između autentičnih i neautentičnih pečata. S obzirom na činjenicu da je riječ o novijoj znanosti, autor je prikazao i njezin povijesni razvoj u europskim zemljama i u Hrvatskoj. Kao i u ostatku knjige, i u ova je cjelina opremljena brojnim ilustracijama s primjerima.

Unatoč činjenici da nedostaju poglavlja o pomoćnim povijesnim znanostima kao što su heraldika i numizmatika, knjiga *Latinska paleografija i diplomatika* Franje Šanjeka izniman je doprinos i rezultat autorovog višegodišnjeg rada sa studentima povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Knjiga je prvenstveno namijenjena upravo studentima, no zbog iscrpnosti građe, te brojnih primjera kao i činjenice da je riječ o dosad najdetaljnijoj

knjizi o toj tematici na hrvatskom jeziku, knjiga Franje Šanjeka može izvrsno poslužiti svima koji se bave znanstvenim radom, a zbog jednostavnosti stila kojim je pisana može poslužiti i laicima.

Goran Budeč

Vladimir Stipetić i Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2004., 372 str.

U izdanju Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku objelodanjena je 2004. godine knjiga pod nazivom *Povijesna demografija Hrvatske*, autora Vladimira Stipetića i Nenada Vekarića. Urednica knjige, te ujedno i jedan od recenzenata je Alica Wertheimer Baletić, dok je drugi recenzent Miroslav Bertoša. Knjiga ima ukupno 372; stranice popraćena je brojnim grafičkim prikazima kretanja stanovništva, tablicama, zemljovidima i fotografijama povjesničara, istraživača povijesti stanovništva na hrvatskom prostoru. Na kraju knjige nalazi se opširan popis literature (255.-325.) koji može biti od velike pomoći znanstvenicima u istraživanjima i pronalaženju potrebne građe. Nakon toga slijede: indeks imena (326.-336.) i indeks zemljopisnog nazivlja (337.-347.) te sažeci knjige na engleskom (349.-358.) i francuskom (359.-370.) jeziku.

Knjiga nije zamišljena kao monografsko djelo posvećeno isključivo povijesnoj demografiji Hrvatske, već kao studija u kojoj su predloženi rezultati rada velikog broja istraživača demografske povijesti Hrvatske s glavnim težištem na činjenicama i novim spoznajama do kojih su istraživači došli, a manje na njihovim interpretacijama. U tom kontekstu glavni cilj knjige je, prema riječima samih autora, da služi kao svojevrsni priručnik novim mladim istraživačima povijesne demografije te da im olakša snalaženje u nebrojenu množtvu literature. Knjiga je podijeljena na nekoliko cjelina koje se većim dijelom račvaju u manja poglavlja i potpoglavlja.

Prva cjelina, objedinjena pod naslovom *Uvod* (9.-22.), donosi pregled nastanka, razvoja, metodološkog sazrijevanja i širenja istraživačkih tema u povijesnoj demografiji Hrvatske, a sve to prati se kroz nekoliko manjih poglavlja. Počeci znanstvenog proučavanja povijesti stanovništva u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća u krilu etnografije s jedne te ekonomske znanosti s druge strane, u sklopu kojih dolazi do prvih pokušaja utvrđivanja broja stanovnika i temeljnih demografskih pokazatelja po hrvatskim povijesnim zemljama, prikazuju se u poglavlju *Korijeni povijesnodemografskih istraživanja u Hrvatskoj – tradicijski i povijesno-ekonomski smjer* (13.-16.). U poglavlju *Demografsko-statistički smjer* (16.-18.) obrađen je razvitak onog pravca u povijesnoj demografiji koji je prvi započeo sa sustavnim statističkim analizama stanovništva svoga doba ne zalazeći dublje u povijest. Taj pravac se u Hrvatskoj osobito razvio nakon Drugoga svjetskog rata, s najvećim doprinosom u stvaranju jake statističke baze za istraživanje u različitim smjerovima. Slijedi *Povijesnomedicinski i antropološki smjer* (18.-19.), poglavlje u kojem se pojašnjava važnost medicinskih i antropoloških istraživanja u okviru povijesne demografije, budući da medicina proučava mortalitet, važan segment istraživanja stanovništva, dok antropologija izranja kao najvažnija znanstvena disciplina koja daje spoznaje o najstarijim demografskim procesima. Pod naslovom *Dokumentaristički*